

ДУШАН ЈОВИЋ

О АСПЕКТУ У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ*

У науци о српскохрватском језику, као уосталом, и у сла-вистици уопште, веома се много расправљало о глаголском ви-ду. У већини студија и прилога о глаголу, посредно или непо-средно, говори се и о категорији глаголског вида. Па ипак, сем познате монографије Буре Грубора *Аспектна значења*,¹ нема неке целовитије студије која би глаголски вид у нашем језику разматрала са свих страна, детаљно и систематски. Нарочито не у односу вид — време, мада, по природи ствари, у многим радовима додирује се и дата тема.

Основне одлике глаголског вида у српскохрватском језику у суштини су исте као и у осталим словенским језицима, што је, иначе, поодавно добро познато. Словенски језици су у овом погледу тачно типолошки одређени, па није тешко успоставити контрастивне релације према другим индоевропским језицима, као и према свим другим језицима, уколико је у њима вид изу-чен. Даље, одавно је, такође, познато да је вид у словенским језицима, па према томе и у српскохрватском, семантичке на-рави. Или како доста учењака истиче — морфосемантичкога типа.

У другим индоевропским језицима вид се остварује син-таксички, како се често уопште каже. И ранија, а нарочито истраживања у последњих неколико деценија, показују да и у групи индоевропских језика у којима вид није семантичка ка-тегорија има доста међусобних разлика. Затим, постоје нијансе у одређивању шта је глаголски вид које нису од битнога зна-чаја за нашу расправу.

У последње време истиче се да поред словенских језика типолошки исту ситуацију има још једино старогрчки језик

* У овом раду нису разграничавани појмови *аспект-вид*, мада има таквих покушаја у научној литератури.

¹ Рад ЈАЗУ 239 и 295, Загреб 1953.

у групи индоевропских језика. Међутим, никако није сигурно да би се у потпуности могао ставити знак једнакости кад је реч о виду у словенским језицима и старогрчком језику.

Мирослав Кравар је један од савремених лингвиста који је у нашој лингвистици глаголском виду посветио највише пажње и то виду у српскохрватском језику, а исто тако и у многим живим и изумрлим индоевропским језицима. Његова истраживања у много чему на нов начин објашњавају разне феномене који се тичу категорије глаголског вида. Он на следећи начин одређује типологију и суштину глаголског вида уопште:

Глаголски је вид, прије свега, граматичка категорија која се у језицима свијета, чак и у сродним, као што су индоевропски, обликује необавезно или, у сваком случају ређе него што бива с другим категоријама као што су род, начин, вријеме и др. У читаву индоевропском језичном кругу утврђен је вид са сигурношћу само у грчком и словенском, знатно несигурније у индијском, арменском и балтичком, док се о његовој присутности у готском, латинском и романском и дан-данас дискутира, а у многим језичним скуповима, као нпр. у новогерманском, особито у њемачком, готово и нема.²

Оставимо засад извесне непрецизности у одређивању вида уопште и његових типолошких разлика у индоевропским језицима. Питање се поставља, међутим, може ли се вид дефинирати као граматичка категорија кад се о виду говори уопште. Нарочито ако се граматичка категорија схвата као чисто функционална вредност. Затим, само условно можемо прихватити именовања као индијски, словенски, балтијски језик. Додуше, тако се понекад именује и у радовима других лингвиста. Александар Белић такође говори о индијском језику, мислећи, вероватно, само на санскрит. Остаје, свакако, сасвим сигурно да се вид у словенским савременим језицима битно или у великој мери разликује од вида у другим индоевропским језицима.

Александар Белић нешто друкчије него Кравар покушава дефинисати глаголски вид. Он каже: *У глаголском облику у словенским и балтијским језицима садржи се значење глаголског вида и глаголског лика; те се особине добијају синтаксичким и морфолошким путем.³*

Белић у овом случају не наводи конкретан материјал из балтијских језика којима би поткрепио своје тврдње. Он очито сматра да је вид у једној и другој групи језика исти, што до сада није доказано. И даље, Белићева категорија *лика* за-

² *Глаголски вид као типолошко-компаративни проблем*, Радови Филозофског факултета, Задар 1975, 14—15, стр. 290.

³ *О језичкој природи и језичком развоју, II*, Београд 1959, 153.

снована је на семантичком разликовању помоћу афикса, нпр. *скочити: пре/скочити, до/скочити, од/скочити, и/з/скочити*, итд.

За старословенски језик постоје различита мишљења о природи глаголског вида. Неки научници, као нпр. Ст. М. Куљбакин, кажу да је категорија вида иста као и у савременим словенским језицима.⁴ Други, међутим, мисле да је вид био синтаксичка особина као у већине индоевропских језика, или да је сличан старогрчком виду. Што се овог последњег тиче, изгледа да је вид био условљен реализацијом. Односно, неки глаголски облици били су искључиво перфективни, други, имперфективни, као што ће се касније видети. Са друге стране, има мишљења да је вид у грчком делимично био као у словенским језицима, а другим делом друкчији. John Lyons, нпр., каже следеће:

En grec comme en russe, le perfectif est le terme marqué /par opposition à l'imperfectif/. Mais il y a un troisième terme dans le système aspectuel grec, l'aoriste qui, dans certaines positions syntaxique, est en opposition à la fois avec le perfectif et avec l'imperfectif...⁵

Lyons додаје да је тако морало бити и у праиндоевропском језику. Дакле, не двојство, како је у другим језицима, већ тројство. Међутим, и без дубље анализе, види се да Lyons комбинира семантичке и синтаксичке чиниоце кад одређује природу вида у старогрчком језику.

Александар Белић је у више наврата писао и говорио о глаголском виду. Његовим ставовима о глаголском виду вреди се и данас позабавити, без обзира на то што се од Белића па даље веома одмакло у објашњењу суштине глаголског вида и његова значења у прагматској сфери. Затим, у општој теорији и типолошким истраживањима прешло се са парцијалних истраживања на универзални план.

А. Белић је, пре свега, покушао изградити кохерентан теоријски систем погледа на глаголски вид у словенским језицима, а затим делимично и однос словенског глаголског вида према стању у другим индоевропским језицима.⁶ У неким од тих студија Белић разрешава многа питања односа вида и времена.⁷ И најзад, Белић је један од ретких лингвиста који је настојао објаснити како је глаголски вид у словенским језицима генетски настао. У том погледу далеко је одмакао од својих претходника који су о пореклу најчешће само узгред говорили.⁸ И без обзира на то што је у Белићевим расправама,

⁴ *Старословенска граматика*, Београд 1930, 120—121.

⁵ *Linguistique générale /Introduction à la linguistique théorique/*, Предвод с енглеског, Парис 1970, 240.

⁶ *О језичкој природи и језичком развоју I*, Београд 1958, 231—237.

⁷ Између осталог, *О употреби времена у српскохрватском језику*, ЈФ VI, Београд 1926/1927, 102—132. *Прилози учењу о употреби времена у српскохрватском језику*, ЈФ XVII, 179—189.

⁸ *Словенски инјуктив у вези са постанком глаголског вида*, Глас

СКА СХLVIII, Други разред 76, Београд 1932 и *Постанак прасловенске глаголске системе*, Глас СКА CLXIV, Други разред 84, Београд 1935.

много питања недовољно разјашњено, ипак, много што је логички добро постављено и донекле емпиријски поткрепљено. Особито је важно што Белићева истраживања дају основу за даља трагања о начину како се словенски глаголски вид могао на овако особен начин развити и типолошки одвојити од других језика индоевропске језичке заједнице.

1. — У свом објашњењу настанка словенског глаголског вида Белић се опире на Бругманово учење и његово одређивање значења и функције ињуктива у праиндоевропском језику, а који је посведочен и у индијском (како Белић каже) и грчком. По њему постојала су три начина на којим се вид у словенским језицима могао образовати.

У прасловенском језику функционално постојале су две врсте презента. Такође, и два облика презента. Један се употребљавао за исказивање садашњости, други — за исказивање прошлости, нпр. **beretz: *probheret*. Или, у Белићевој каснијој интерпретацији — индикатив је имао своје посебне форме, а релатив своје. Кад је вид коначно био везан за основу, није било више потребе за двојаким облицима. Дата чињеница у развоју вида имала је пресудан значај за развитак глаголског система.⁹ За образовање словенског глаголског вида били су од нарочитог, можда пресудног значења сложени тематски глаголи типа **probheret*.

2. — Вид је могао бити изражен и посредством акцента. Остаци старога налазе се у руском језику: *вубитъ -вубивать, vybratъ — vybiratъ, итд.*¹⁰ У српскохрватском језику тај исти однос се види у акценту презента аориста, нпр. *оплѣтѣ -оплете* и др.¹¹

3. — Словенски глаголски вид могао је, дакле, на различите начине бити конституисан. По Белићевом мишљењу најзначајнији процес се догађао у реченици, кад је променом реченичне ситуације долазило до промене места префикса, нпр. **исти прѣ понгъ : прѣити понгъ.*¹² На тај начин је дошло до видске репарације у облицима **ити: *преити*. Дакле, у првом случају облици су били уједно и обележје видских разлика, што је везивањем вида за основу изгубљено, у другом — акценат, у трећем промена места префикса. Битно је да су разлике видске морфологизиране. Вид је уједно постао и семантичка компонента.

Наравно, префикс не уноси обавезно и промене у вилу, нпр. *скочити/прескочити*. Префиксација, међутим, уноси оба-

⁹ В. Ињуктив... 9.

¹⁰ О.д. 27.

¹¹ Ињуктив... 29.

¹² О.д. 33.

везно разлике у значењу глагола у сличним паровима, што Белић назива, како је већ речено, *глаголским ликом*.

Интересантно је напоменути да две споменуће Белићеве студије о виду и глаголском систему прасловенском нису у науци привукле већу пажњу. Додуше, његови докази нису били увек довољно потврђени језичким материјалом, што и није било лако. Кад је реч о датим питањима, много што је само хипотеза. Чини се, ипак, да су дате студије биле заостављене без довољно оправдања. Белић је на веома занимљив начин покушао решити на који начин се вид у словенским језицима везао за основу, који су процеси и који аутоматизам довели до тако изразите типолошке разлике у виду између словенских и других њима сродних индоевропских језика. Уосталом, разлог што се у овоме раду поново разматра вид налази се у чињеници што овако суштинске разлике између словенских и других индоевропских језика, па према томе и између српскохрватског и француског, имају много реперкусија у пракси, нарочито при усвајању неког индоевропског језика у словенској средини и обрнуто. Исто толико је проблема и у преводу.

Готово сваки истраживач који се на било који начин видом бавио, покушао је уједно одредити и шта је вид. Полазна основа свих је трајање глаголске радње. Оваква дефиниција је свакако непрецизна и само условно се може прихватити. Наиме, тешко је сва остварења глагола подвести под радњу. Са друге стране, сви глаголи, без обзира на начин остварења, имају вид. Ако бисмо прихватили да свако остварење глагола значи радњу, макар и условно, онда бисмо морали одбацити класичну поделу глагола на оне који значе радњу, стање и збивање. Особито је неприхватљиво изједначити глаголе стања са глаголима који значе радњу. Упоредимо само ове глаголе: *говорити/ћутати*, *трчати/седети*, па је веома лако закључити да једни јесу радња, а други нису.

А. Белић, и не само он, глаголски вид одређују као морфолошко-семантичку особину.¹³ Сумње нема да је морфолошки чинилац присутан у одређивању вида, али има доста случајева кад морфолошки услови не доводе до промене вида, нпр. *упасти/напасти/испасти*: *пасти*. Морфолошки чинилац не би валао апсолутизирати, мада се у многим случајевима не може ни обићи. И даље, да ли морфолошки чинилац можемо поистоветити са семантичким? У словенским језицима сигурно не. Могућно је да Белић при оваквом дефинисању вида полази од еволутивне перспективе као и у многим другим случајевима.

Без претензија да се глаголски вид и у овом случају до краја и прецизно дефинише, можда је боље одредити га, ипак,

¹³ О језичкој природи и језичком развоју, I, 231.

на други начин. Наиме, да је вид иманентан сваком остварењу глагола у словенским језицима.

У пракси релативно је лако одредити вид имперфективних глагола, али га је знатно теже аутоматски одредити у перфективних глагола.

По Белићевој класификацији, а и неких других, имперфективни глаголи деле се на два типа: *дуративне* и *итеративне*, нпр. *читати/прочитавати*.¹⁴

Разуме се, неограниченост трајања је привидна, и тако се мора разумети, без обзира на привидну искључивост дефиниције. Остварења огромне већине глагола имају ограничено време. Она се, наравно, из инфинитива као парадигматског индикатора глаголске парадигме већине словенских језика не виде. Инфинитив показује само основну потенцијалну могућност, а реализација свакога глагола у контексту тачно или апроксимативно показује стварну дужину-трајања. Дакле, контекстуална ситуација је примарна за одређивање трајања.

Расправа о виду свакако је недовољна уколико се и овај моменат не узме у обзир, а много радова и студија управо о словенском виду не говоре о односу трајања и контекста.

Суштина свршености је свакако компликованија. А. Белић је скуп перфективних глагола поделио на три подскупа.

1. Свршени глаголи. То су глаголи који се остварују у једном тренутку, нпр. *пасти*, *лећи*, *стати* итд. Разуме се, нема остварења глагола без неког, макар и минималног трајања. Нпр. глагол *лећи* носи неки елеменат трајања, неког кратког процеса. Међутим, психолошки је присутно, или доминантно само осећање свршености, или како Белић каже, „пунктуалности“. Уосталом и итеративност је управо само низ кратких интервала, и низ прекида. И то је разлика између свршености и итеративности, нпр. између *прескочити* и *прескакати*. У првом случају је присутно психолошко осећање тренутности, иако објективно знамо да мора бити процеса. У другоме је низ процеса, од којих би се сваки могао идентифицирати са тзв. тренутношћу. Ако бисмо први глагол сасвим условно обележили (тачком), онда би *прескакати* могло бити обележено низом тачака Ближе стварној реалности би било ако би се први глагол обележио са -, а други низом ---- итд.

2. Завршно-свршени: *заградити*, *прочитати*, *написати* и др. У свих ових и осталих глагола истога скупа осећање процеса је несумњиво. Међутим, најизразитији је моменат завршености. Због тога се занемарује све оно што претходи датоме моменту.

3. Слично је и са следећим скупом, само процес се остварује у обрнутом смеру. Реч је о Белићевим почетно-свршеним глаголима типа *полетети*, *започети*, *запевати* итд. У ових глагола најизразитија тачка је почетак процеса, иако, наравно,

¹⁴ О.ц. 233.

процес би по дефиницији морао бити настављен. Настављање процеса, ма како било очевидно, при оцењивању реализације глагола се занемарује.

Најзад, А. Белић додаје и трећи скуп глагола који се видски понашају као и глаголи већине осталих индоевропских језика, нпр. *ручати*, *чути*, *вечерати*, *телефонирати*, итд. Оваквих глагола словенскога порекла је релативно мало. Много више је оних који су позајмљени, а карактеристични су по суфиксу -ирати, — исати. Таквих глагола словенскога порекла је у прошлости морало бити далеко више, што је и природно. У време када је трајао процес везивања вида за основу још није извршена дефинитивна репартиција глагола по трајању.¹⁵

Најзад, датој групи ваља додати још и невелик скуп модалних глагола типа: *могу/могнем*, *умијем/умиједнем*, *знам/знадем-знаднем*, *хоћу/хтједнем*, *морам/мораднем*, *имам/имадем-имаднем*, *дам/дадем-даднем*. М. Кравар је уочио дату особину споменутога скупа глагола и детаљно о њима говорио.¹⁶

О глаголима са два вида А. Белић је написао посебну расправу.¹⁷ Потом, Ирена Грицкат још једном врло аргументовано о овим глаголима расправља и наводи приближно тачан број њихов у нашем језику.¹⁸

А. Белић је овај тип глагола назвао двовидским, што се условно може прихватити. Међутим, ако је понашање њихово исто као и у несловенским језицима индоевропске групе, онда је Белићев назив недовољан. Можда би ове глаголе ваљало назвати видски неутралним, али и такав назив има својих мана, јер глаголи нису лишени вида, већ се вид остварује у зависности од синтаксичке ситуације. Дакле, основа није индикатор вида као у већине других глагола.

Белићев теоријски систем о виду је у основи веома чврсто постављен. Додуше, Белић не иде у превелико нијансирање ни кад је реч о самом трајању, нити у студијама о виду говори систематски о односу вида и времена, али његова исраживања дају основе да се, полазећи од њих, могу решавати и друга питања с њима повезана. Уосталом, о односу вида и времена Белић парцијално говори у много својих радова.¹⁹ Особито је занимљива његова расправа о тим питањима кад говори о генези вида.²⁰

Осим Белића и многи други настоје дефинисати глаголски вид. М. Кравар на следећи начин одређује вид: *Вид се може*

¹⁵ В. Борковскиј, Л. Кузнецов, *Историческаја граматика руского језука*, Москва 1965, 284.

¹⁶ *Аспектне особитости модалних глагола*, Радови ФФ Задар 1973/74, 35—47.

¹⁷ *О глаголима са два вида*, ЈФ, 21, Београд 1955/56, 1, и даље.

¹⁸ *О неким видским особеностима српскохрватског глагола*, ЈФ, 227 Београд 1957/58, 78, и даље.

¹⁹ Фуснота 7.

²⁰ *Ињуктив...*, *Постанак прасловенске глаголске системе...*

схватити као израз тока глаголске радње.²¹ Затим додаје да је то „морфосемантички систем“.²²

Сигурд Агрел је у својим расправама о виду покушао дати и његову типологију у словенским језицима према префиксима. Наводи 22 типа: 1. резултативно, 2. ефективно, 3. интензивно, 4. моментано, 5. дуративно, 6. дистрибутивно, 7. корелативно, 8. акуративно, 9. аугментивно, 10. ерективно, 11. мајоративно, 12. пердугтивно, 13. претеритивно, 14. консекутивно, 15. дефинитивно, 16. дуративно-дефинитивно, 17. акурзивно, 18. транскурзивно, 19. курзивно, 20. инкохативно, 21. перкурзивно, 22. терминативно.²³

Агрелова подела заснована је делом на трајању остварења глагола. У мањем делу подела је везана за семантику. Према томе, узете су у обзир обе могућности на којима се подела може засновати, али није методолошки најбољи начин ако се два принципа мешају. Боље их је било доследно разграничити,

Буро Грубар је, такође, нашироко говорио о виду у својој споменутој монографији. Расправу о виду он проширује са словенског језичког подручја на индоевропско и шире. Нпр. истиче да *Семитски језици имају аспекатску систему чисту, непомијешану с временима, без времена.*²⁴

Затим прецизније него други одређује природу вида у неким другим индоевропским језицима. Између осталог каже и ово: *Грчки и староиндијски језик имаду аорисне облике с перфективним значењем, а презентске с имперфективним. Мисли се да је у индоевропском прајезику било тако, па је то прешло и у балтичкословенску заједницу, али се у њој почело губити као и у другим индоевропским језицима осим у грчком и староиндијском; и почела се развијати нова аспекатска система.*²⁵

У Груборовој расправи део који је наведен има нарочито значење. Он јасно показује да вид у старогрчком ипак није исти као у словенским језицима. Није претежно семантичке нарави, нити се онако доследно остварује као у словенским језицима, већ зависи од двеју глаголских основа. И друго, истиче оно што и Белић да су словенски и балтички језици имали једнаке правце у развоју вида.

Затим Грубор даје своју класификацију вида која у много чему подсећа на класификације у неким неиндоевропским језицима. Наиме, класификација је заснована на веома детаљној зираној дужини трајања, нпр.

²¹ О.п. 21.

²² Н.д. 310.

²³ *Aspektänderung und Aktionsartbildung beim polnischen Zeitworte*, Lunds Universitets Arsskrift, N.F. Afd 1, Bd, 4, № 2 (Према Белићевом цитату *О језичкој природи...*, I.

²⁴ *Аспектна значења*, Рад ЈАЗУ 293... 5.

²⁵ О.п. 5.

- 1. *Пантивни* — постепена радња /бивање/. Извршена сва: *саградити трећину куће*.
- 2. *Тотивни* — обухватна радња. Извршена потпуно.
- 3. *Финитивни* — *доградити*.
- 4. *Инкоативни* — извршен почетак — *пјева* — *запјева*.
- 5. *Деминутивни* — *позвижда*.
- 6. *Аугментативни*.
- 7. *Мајоративни* — *пјева* — *натпјева се*.
- 8. *Интензивни* — *пјева* — *распјева се*.
- 9. *Сативни* — извршено онолико дејства колико је субјекту било потребно: *копају* — *накопали се*.
- 10. *Супститутивни* — *ако успишеш*.
- 11. *Слијепи глаголи* — *лови* — *улови /зеца/*.

По врсти радње сви глаголи се могу поделити у три групе:
Креативни: гради-сагради (кућу).

Трансформативни: оре-узора (њиву).

Мотивни — нешто се радњом мења — иде-дође.²⁶

У Груборовој подели има и доста нејасности, термилошке и методолошке нарави, али и извесне користи. Наиме, из ње се може понешто преузети у некој будућој детаљно конституисаној класификацији глагола. Међутим, у њега као и у Агрела има мешања трајности остваривања глагола са семантиком, што до извесне мере замагљује одговор на одређена питања.

Белићеве расправе, како је речено, нису систематски радови о односу вида и времена, али су се и ова питања неминуовно наметала. Однос вида и времена је веома битан и за суштинско понирање у проблеме словенског глагола. Још више кад је реч о контрастирању према другим, несловенским језицима.

Типологија вида на универзалном плану није још довољно изучена. Она се у непосредној будућности не може ни очекивати с обзиром на то да многи језици нису изучени. Међутим, не може се говорити о потпуно јасној ситуацији ни у онима који имају писменост и који су колико-толико изучени. Не постоји уједначен однос према овој категорији у лингвистичкој пракси, па није увек лако довести у непосредну везу резултате истраживања у једном према неком другом језику.

Наша намера није да овом приликом говоримо одређеније о типологији вида у светским језицима, али нужно је дати неколико напомена. Према ономе што се досад о виду зна, изгледа да се могу издвојити следећи типови:

1. — словенски тип са особинама о којима је већ говорено;
2. — језици у којима се вид остварује контекстуално, дакле, претежно синтаксички;

²⁶ О.ц. 12—13.

3. — језици у којима се видски односи претежно регулишу одређеним типовима морфема, нпр. у кинеском, вијетнамском, и неким другим језицима;

4. — језици у којима се перфективност-имперфективност регулише у систему глаголских облика, на интервалима прошлост — будућност, односно садашњост.

У овом прелиминарном раду неће се детаљно говорити о односу вида и времена уопште. Дајемо само неколико напомена о датој релацији у српскохрватском језику, што може помоћи као основа за даља контрастивна изучавања српскохрватског и француског језика.

Позната је чињеница да су неки глаголски облици у српскохрватском језику видски обележени према другим, који су обележени супротно, или су ограничено обележени. У сваком случају, чине неки систем опозиција који је веома лако уочљив.

1. — Имперфект и глаголски прилог садашњи према аористу и глаголском прилогу прошлом. Паралелизам ових облика је веома очигледан. Наиме, имперфект и глаголски прилог садашњи граде се искључиво од глагола имперфективнога вида, што није општа словенска особина, али српскохрватска јесте. Бар када је реч о дијалектима који у у основици стандарднога језика. Аорист и глаголски прилог прошли граде се претежно од глагола перфективнога вида. Кад се ови облици граде од имперфективних глагола, што је статистички свакако мање него обрнуто, увек се неки синтаксички елеменат укључује који остварење глагола своди у некакве границе. Ограничава и прецизира трајање, нпр: *Они певаше и играше целу ноћ; Он пи, пи, па после паде и нико га не могаше пробудити; Ишавши целу ноћ, он леже да се одмори.*

Кад је реч о аористу, у дијалектима се могу наћи и нешто друкчији односи, али је то статистички занемарљиво.

Поставља се питање да ли су односи аориста према имперфекту и глаголског прилога прошлог према глаголском прилогу садашњем засновани на видском или граматичком критерију. Изгледа да је у овом случају присутан и видски и граматички критериј. Наиме, синтаксички односи претпостављају само одређени глаголски вид, па се те две категорије односа укрштају.

У сваком случају, постојање и оваквих односа у нашем језику само показује да наш језик ипак није потпуно видски кохерентан. Наиме, постоји група глагола која се видски понаша као у неким несловенским језицима индоевропске језичке групе. Затим, опозиције што смо их навели у односу аорист-имперфект и др., говоре да имамо и односе где се трајање глаголског остварења регулише облицима.

Имперфект и глаголски прилог садашњи су облици који се у српскохрватском језику остварују напоредно с неким дру-

гим глаголским остварењем. Имперфект увек са неким другим обликом за прошлост, јер је и сам облик за прошлост.

Глаголски прилог садашњи, као и његов хомолог, презент имперфективних глагола, има универзалну временску покретљивост. Може се употребљавати на свим временским интервалима.

Рекали смо да је природа ових облика видскограматичког типа. Очито је да су имперфекат и глаголски прилог садашњи видски јасно обележени. Глаголски прилог садашњи у неким језицима словенским не гради се само од имперфективних глагола, већ се гради од глагола оба вида. Наравно, видске разлике битно утичу на природу облика, али то је изван наше теме и о томе се овде неће шире расправљати.

Већ је речено да аорист и глаголски прилог прошли чине опозицију имперфекту и глаголском прилогу садашњем, али не у потпуности на основама разлике у виду. Аорист и глаголски прилог прошли граде се од глагола оба вида. Опозиционалност у односима датих облика је у томе што су прва два облика увек имперфективна, а друга два или перфективна, или се обавезно исказује завршеност глаголскога остварења. Односно, некаква обавезна ограничењеност. Према томе, категорије вид-време-облик нису обавезно делимитиране.

Кад је реч о презенту, проблем је нешто сложенији. А. Белић, наиме, употребу глаголских облика дели на индикативну и модалну. Затим индикативну, на индикатив и релатив.²⁷

Ово није прилика за расправу колико је дата подела суштински и терминолошки целисходна и одржива, и колико је научно добро заснована. Чињеница је да А. Белић дату димензију узима као основу и кад говори о постанку прасловенског глаголског система и кад говори о постанку словенског глаголског вида. Ако би се Белићев теоријски став прихватио, онда би дијахрони однос изгледао овако: презент је у једној фази свога развоја имао две врсте облика зависно од тога да ли је реч о индикативу презента или употреби презента на неким другим релацијама, дакле у релативу. Постојала је чиста разграниченост, и функционална и формална, у ове две категорије презента. У даљем развоју вид се везао за основу. И шта је од свега остало? Остало је да презент перфективних глагола и даље остаје у релативу. Међутим, презент имперфективних глагола постаје необележен што се тиче временских релација. Он се, дакле, може употребити на временској оси без ограничења.

Шта би било неопходно доказати да Белићева теза буде до краја потврђена?

1. Да ли индикативни презент није могао бити употребљаван на свим релацијама и у старим епохама? Односно, да ли

²⁷ О језичкој природи.... I, о.ц. 195—214 и др.

примарна форма није могла бити као и данас употребљена, нпр. на интервалу прошлости?

2. Да ли је коначно елиминисано мишљење, које неки лингвисти заступају, да и презент перфективни у ограниченом броју случајева може бити употребљен у индикативу?

Белићева аргументација је врло логична кад одређује значење презента. ОН каже: *Све што се дешава истовремено с говором говорног лица — то је садашње време.*²⁸ Дакле, две су категорије повезане у целину — садашњост као ванјезичка категорија, и говор говорнога лица напоредно са том садашњошћу. Пошто је реч о напоредности, то је обавезан процес. Обрнуто — процес претпоставља обавезну имперфективност. Према томе, презент перфективних глагола, по природи ствари, не би могао бити употребљен у правој презентској ситуацији. На тај начин успоставља се тачно одређена опозиција. Презент имперфективних глагола је временски необележен. Презент перфективних глагола је искључен са интервала тзв. садашњости.

Функција презента перфективних глагола није у свим словенским језицима иста. Нпр. у руском и неким другим словенским језицима облицима перфективног презента исказује се будућност. Односно, један тренутак у будућности, нпр. — *Ја прочту књигу*. Или тачније, њиме се обележава процес у будућности чији је завршни моменат тежиште остварења глагола.

У српскохрватском језику исти исказ — *ја прочитам књигу* — не даје пуну информацију. Неопходан је шири контекст да би исказ и семантички био потпун, нпр. — *На захтев професора ја прочитам књигу и после тога добијем оцену*.

Белићева тежишна тачка према којој одређује да ли је нешто употребљено у индикативу или релативу је тренутак говора говорнога лица. Према томе гради своја схватања о значењу и употреби глаголских облика. Као што се види, и лингвистички и ванлингвистички чиниоци су укључени у разматрање у одређивању стожерне тачке. Међутим, чињеница да је презент перфективних глагола искључен из процесуалности, бар привидно, говори да је у овом случају релевантан, на изврстан начин, и видски чинилац. Значи, и он се мора узимати у обзир.

Да би се успоставиле контрастивне релације између српскохрватског и француског језика, што је и циљ овога рада, неопходно је у оба језика, према њиховим особеностима, обавити низ типолошких истраживања. Што се српскохрватског тиче, неопходно је пажњу усмерити у неколико праваца:

— дати потпун систем видских односа што се тиче семантичке основе његове у словенским језицима;

²⁸ О језичкој природи ... I, 198.

— показати колико морфолошке особености имају утицаја на видска обележја;

— колико граматички односи утичу на природу вида у појединих глагола.

Иако ће ова питања бити предмет истраживања у другој фази остваривања овога рада, навешћу само неколико примера која се на њих односе:

1. примери типа *мислити* — *замислити* — *замислити се* — *замишљен*; *бринути* — *забринути се* — *забринут*. Очито је да у контексту психолошки и прагматски однос према трајању перфективних глагола и облика сличних и ових глагола није исти, нпр.: *Он се замислио, он је замишљен*.

2. Затим контекстуалне ситуације, где поједина лексичка средства у одређеној синтаксичкој функцији одређују дужину трајања перфективних глагола, нпр.: *Остао је целу ноћ у затвору*; *Провео је распуст на мору*; *Прочитао је књигу за 24 сата*; *Ако положјај не падне за три дана, ништа се неће изменити ни за годину дана*; *Ако не одем данас, нећу ни сутра*; *Остаје само ово: кренути и хватати корак са другима*; *почети посао, на докле се стигне*.

Словенски глаголски вид је до сада истраживан највише с обзиром на његову типолошку особеност. Далеко мање с обзиром на његову улогу у контексту. Односно, које су разлике између глобалне одређености имперфективности и перфективности и тих истих вредности у контексту. Више нијансирања у том смислу су покушали дати Агрел и Б. Грубор у споменутих студијама, али је очито да у том правцу ваља усмерити и даља истраживања, јер су њихови покушаји сигурно недовољни. Многе правце датих истраживања отворио је М. Кравар, али без претензија да дâ потпуну слику стања.

DUŠAN JOVIĆ

ON ASPECT IN SERBO-CROATIAN

Summary

Owing to its typological and semantic characteristics, the aspect in Slavic languages has for quite some time attracted the attention of Slavists and other linguistic specialists. In describing the fundamental features of aspect in Slavic languages, including Serbo-Croatian, it is usual to emphasize the fact that aspect is expressed in the verb stem, that it is a semantic feature and accordingly differs from aspect in most Indo-European and non-Indo-European languages.

The author points out that aspect in Serbo-Croatian cannot be reduced in this way. Namely, it is perfectly clear that a Serbo-Croatian verb quite often depends on syntactic context for expressing the duration, as is the case in non Slavic IE languages. Moreover, the aspect is a morphological feature, which is typical of a number of great languages. For example, the aspectual features are realized in a system of oppositions, such as the present tense of imperfective verbs — the present tense of perfective verbs, imperfect-aorist, present participle — past participle.

Finally, since changes in aspect are to some extent realized morphologically this typological model is also discussed.

Apparently, the aspectual system of the Serbo-Croatian verb is far more complex than it may seem at first glance.